

Míšková, Eliška

Fact-checking jako přesvědčovací dialog

Studia philosophica. 2024, vol. 71, iss. 2, pp. 21-

ISSN 1803-7445 (print); ISSN 2336-453X (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/SPH2024-2-3>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.81189>

License: [CC BY-NC-ND 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Access Date: 16. 01. 2025

Version: 20250113

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Fact-checking jako přesvědčovací dialog

Fact-checking as a persuasive dialogue

Eliška Míšková

Abstrakt

Cílem mého článku je podat kritiku fact-checkingu a navrhnout úpravy metodiky vedoucí ke zvýšení jeho epistemické relevance. Nejprve představím současný model fact-checkingu jako odvětví aplikované epistemologie, jeho metodiku a cíle. Dále vymezím a zhodnotím epistemické charakteristiky procesu fact-checkingu modelovaného coby typ přesvědčovacího dialogu. Jakou měrou by měl institucionalizovaný fact-checking ovlivňovat důvěru veřejnosti v hodnocená tvrzení? Jaké jsou epistemologické charakteristiky hodnotících kritérií fact-checkingu? Kdy jsou fact-checkingová kritéria objektivní?

Klíčová slova

Epistemologie – fact-checking – fakt – informace – dezinformace – objektivita – přesvědčovací dialog

Abstract

The aim of my paper is to provide a critique of fact-checking and to suggest modifications to the methodology to increase its epistemic relevance. First, I will present the current model of fact-checking as a branch of applied epistemology, its methodology and goals. Next, I will define and evaluate the epistemic characteristics of the fact-checking process modeled as a type of persuasive dialogue. To what extent should institutionalized fact-checking influence public trust in the claims being evaluated? What are the epistemological characteristics of the evaluation criteria of fact-checking? When are fact-checking criteria objective?

Keywords

Epistemology – fact-checking – fact – information – disinformation – objectivity – persuasion dialogue

Úvod

S rozvojem prostředků sdílení v posledních desetiletích se ve veřejném prostoru hromadí stále více tvrzení s nejasnou výpovědní hodnotou. Účelem fact-checkingu je poskytnout k těmto tvrzením faktuelní, ověřené údaje, které podpoří nebo vyvrátí jejich pravdivost. Článek v první části popíše současný model fact-checkingu jako odvětví aplikované epistemologie. Následně představím fact-checking jako typ přesvědčovacího dialogu a osvětlím jeho specifické vlastnosti. Text dále postupuje podle dialogických částí fact-checkingu – vždy nejprve osvětlím jednotlivou část procesu ověřování výroku, shrnu hlavní body její kritiky v akademickém diskurzu a představím možnosti nápravy nebo vylepšení. Tímto způsobem zanalyzuji, jaká kritéria výběru a hodnocení výroků jsou epistemicky relevantní, jaké jsou epistemické povinnosti jednotlivých aktérů fact-checkingu (tj. původce výroku, hodnotitele a čtenáře) a jaký je dopad fact-checkingu. Analýza následně umožní určit, jakou měrou by měl institucionalizovaný fact-checking ovlivňovat důvěru veřejnosti v předkládaná tvrzení. Článek se rovněž dotkne problematiky přesvědčovací síly fact-checkingu s přesahem k problematice dezinformací.

Fact-checking

Představení pojmu

Fact-checking je ověření faktičnosti tvrzení. Vznikl jako prostředek žurnalistiky pro hodnocení obsahové správnosti faktuelních výroků¹ se společenským přesahem; jeho ambicí je ověřovat epistemickou hodnotu těchto výroků. Fact-checking obvykle provádějí profesionální fact-checkingové organizace operující na internetu nebo fact-checkingové týmy zavedených médií. Základní schéma procesu fact-checkingu je vybrat z veřejného projevu jednotlivé faktuelní výroky, dohledat materiály podporující nebo vyvracející tento obsah a následně ohodnotit správnost výroku zařazením do jedné z vymezených kategorií. Analýza a hodnocení výroku jsou poté zveřejněny.

1 Faktuelní výrok je výrok o nějakém faktu (takový výrok ale nemusí být nutně pravdivý). Oproti tomu faktický výrok je výrok, který odpovídá faktu, tj. je faktuelní a je pravdivý.

Cílem fact-checkingu je kultivovat veřejný diskurs konzistentním poskytováním jasných a ověřených informací ohledně faktičnosti tvrzení společensky významných osob.² Důsledným označováním fakticky nesprávných tvrzení směřuje k potírání nepravdy, veřejné osvětě, zkvalitnění diskuse a poskytnutí podkladů pro rozhodování. Kromě samotného hodnocení poskytuje fact-checking laickým čtenářům kontext výroků a přístup k materiálům podporujícím či vyvracejícím výrok. Fact-checkeři také tlačí na stažení nepravdivých výroků přímo jejich původci; to vede veřejné osobnosti k větší obezřetnosti při předkládání tvrzení. Hlavním artiklem fact-checkingu je důvěryhodnost jeho soudů pro čtenáře. Fact-checkingové instituce proto zveřejňují svůj podrobně vypracovaný kodex metodologických zásad, který vychází z hodnoty transparentnosti a nezaujatosti.³

Přesvědčovací dialog

Při zkoumání metodiky a dopadů fact-checkingu se objevují citlivá místa, která vyžadují vysvětlení, opracování nebo se ukazují jako chybná či škodlivá. Pro účely kritiky je proces fact-checkingu modelován jako určitý typ přesvědčovacího dialogu mezi fact-checkerem a čtenářem, který prochází jednotlivými dialogickými fázemi.

Epistemickým cílem tohoto typu přesvědčovacího dialogu je rozhodnout o pravdivosti výroku.⁴ Jedná se o metodologický předpoklad, který umožňuje přehledně vyhodnotit fáze fact-checkingu prostředky hodnocení dialogických fází. Výběr výroku je tak modelován coby obdoba otevření dialogu, následuje fáze interpretace výroku, testování výroku a konečně uzavření dialogu ohodnocením výroku. Problémy fact-checkingu pak kopírují problémy přesvědčovacích dialogů, ovšem s některými specifiky vynucenými povahou dialogických stran a cílů. Fact-checking má sloužit jako hodnocení fakticity společensky významných tvrzení na základě vnější podpory nebo autority experta. Předjímá se možnost názorového rozporu mezi hodnotiteli a čtenářem ohledně pravdivosti hodnoceného tvrzení; fact-checking proto lze modelovat jako přesvědčovací dialog, ve kterém se fact-checker (proponent) snaží

2 ELIZABETH, J. Who Are You Calling a Fact-Checker?...

3 The Commitments of the Code of Principles...

4 PRAKKEN, H. Models of persuasion dialogue..., s. 286.

přesvědčit čtenáře (oponenta) o pravdivosti předloženého hodnocení (tezi) racionálními prostředky; původce výroku tedy v dialogu figuruje pouze jako zdroj teze a dále v něm nehraje roli.

Samozřejmě jsou ale fact-checkingu vlastní některá specifika, která vyplývají z povahy jeho cílů, prostředků a způsobu prezentace. Přestože se čtenáři k fact-checkům mohou vyjadřovat (typicky přes kontaktní formulář na stránkách organizace), jejich možnost kritické reakce je omezená. Fact-checkeři tedy musí přesvědčování zakládat na takových předpokladech, které očekávají u většiny čtenářů; např. očekávají-li, že čtenáři přijímají výsledky statistik Českého statistického úřadu, použijí je ve své analýze. Protože se čtenář s fact-checkerem nekonfrontují přímo, typicky také nelze určit, zda je spor symetrický (tj. oponent se zavazuje hájit opačnou tezi, argumentační břemeno je na proponentovi i na oponentovi teze), nebo asymetrický (tj. oponent zpochybňuje tezi, argumentační břemeno je pouze na proponentovi). S vědomím těchto specifík můžeme přistoupit k samotné analýze fází fact-checkingu.

Otevření – výběr výroků

Nejprve se zaměříme na výběr výroků k hodnocení. Fact-checkingu mohou být podrobena pouze faktuální tvrzení, je tedy navýsost důležité nezanést systém neadekvátními výroky, které by generovaly nesmyslná hodnocení. Kromě samozřejmě nevhodných hodnotových tvrzení činí obtíže i tvrzení o budoucnosti, tvrzení o kauzalitě a definice. Joseph E. Uscinski a Ryden W. Butler kritizují fact-checking právě těchto typů výroků.⁵ Pravdivost předpovědi nelze určit, a tedy hrozí, že bude výroku přiřknuta nesprávná pravdivostní hodnota.⁶ Ani kauzální vztahy podle nich nelze jednoznačně potvrdit nebo vyvrátit – zjistitelná je jediné korelace a i ta pouze specializovanými metodami, které fact-checkerům nejsou dostupné. Fact-checking definic pak Uscinski a Butler považují za naprosté filosofické pochybení vyplývající z nepochopení funkce definice. Protože definice ustavuje pojmy, se kterými bude mluví dále pracovat, není sama o sobě faktuální; fact-checkeři pak hodnotí, zda definice mluvčího výroku souhlasí s definicí svévolně zvolené autority.

5 USCINSKI, J. E. – BUTLER, R. W. The Epistemology of Fact Checking...

6 V této části se zabývám předpověďmi formulovanými na způsob „určitě nastane událost U“.

Některé fact-checkingové instituce (např. PolitiFact) se přes kritiku otevřeně hlásí k hodnocení předpovědí. Obhajobu tohoto postoje shrnuje Jen Birksová, podle které lze posoudit, nakolik je předpověď podložena za současného stavu vědění.⁷ Z jejího pragmatického hlediska je nutné poskytnout čtenářům informace o pravděpodobnosti naplnění předpovědí, aby měli prostředky pro posouzení obzvlášť politických výroků a mohli podle nich věnovat či odmítnout důvěru konkrétním politickým osobnostem. Podobně u tvrzení o kauzálních závislostech lze podle Birksové ohodnotit věrohodnost jejich podkladů; i jejich fact-checknutí má umožnit kompetentnější rozhodování ve volebním procesu. Birksová rovněž tvrdí, že definice existují jako „sociální fakta“ a lze hodnotit, jestli jejich užití odpovídá běžnému chápání pojmu a jestli jich mluvčí nezneužívá pro manipulaci posluchačů.

Tyto postupy ale už nehodnotí podloženost a pravdivost výroku, nýbrž pravděpodobnost budoucího naplnění obsahu výroku. Neměly by tedy být za fact-checking označovány, ani s ním dávány do spojitosti v rámci stejné rubriky. Vzhledem k tomu, že zjištění pravděpodobnosti budoucích událostí závisí na interpretaci velkého množství faktorů a jejich vzájemných vztahů v mnohem větší míře než fact-checking, stěží mu může být připsána stejná důvěryhodnost.⁸ Označení hodnocení pravděpodobnosti předpovědí za fact-checking parazituje na důvěryhodnosti hodnocení faktů; jednoznačně platí, že pod fact-checking jej nelze legitimně zařadit. V případě definic dává hodnocení smysl, pokud se jedná o vysvětlující definici, u které je možné se odvolat na úzus (na rozdíl od stipulativní definice). V takovém případě by fact-checkeři měli zároveň zhodnotit, zda tvrzení odpovídá definici zavedené v rámci projevu, a zároveň uvést, jaká definice to je a v jakém poměru je s běžně užívanou definicí (jsou totožné, nebo použitá definice zužuje/rozšiřuje běžné užití pojmu apod.).

Dalším problematickým bodem výběru výroků je určení důležitosti výroků – ne všechny faktuelní výroky stojí za to podrobovat hodnocení. Fact-checkingové instituce uvádějí jako hlavní kritéria výběru těžko měřitelné pojmy jako významnost mluvčího, společenský dopad, potenciál způsobit újmu. Z části jde o rozhodnutí marketingová (hodnocení tvrzení bezvýznamného

7 BIRKS, J. *Fact-Checking Journalism and Political Argumentation...*

8 Lze ovšem hodnotit podloženost připsání pravděpodobnosti konkrétnímu údaji, např.: „Každý den je upečeno přibližně XY dortů.“ O této problematice blíže pojednávám v části *Interpretace výroku*.

lokálního aktivisty mnoho zájmu nevyvolá), zároveň ale mají ambici filtrovat výpovědi, které ovlivňují směřování společnosti a jejichž vyhodnocení pomocí fact-checkingu může zasáhnout do společenské diskuse. Jsou-li ale všichni lidé včetně fact-checkerů nutně zatíženi svou ideologií natolik, že vše interpretují skrze ni, jak tvrdí Uscinski a Butler,⁹ veškeré snahy o neutralitu budou marné. Vyhodnocení důležitosti výpovědi je určeno parametry, které fact-checkerů volí na základě své ideologie. I kdyby se hodnocení hodnot jednotlivých výpovědí zjišťovala průzkumem, samotné zadání výpovědi do průzkumu by předjímalo jejich spornost, takže by výsledky nebyly průkazné. Fact-checkerů se tedy ve výběru výpovědí musí spolehnout na svůj ideologicky podbarvený odhad toho, které výroky jsou důležité a měly by pro čtenáře být zajímavé. Už výběr tvrzení nelegitimně vyznačuje pole kontroverznosti výpovědí, na kterém poté probíhá další diskuse.

Fact-checkingové instituce se snaží kritiku výběru tvrzení odrazit zaštitěním se vědeckými podklady. Například britský FullFact.org podle své metodologie vychází z pravidelného nezávislého průzkumu společensky rezonujících témat Ipsos Issues Index a volí výpovědi k hodnocení podle jeho výsledků. Je pravda, že vydané fact-checky se týkají témat upřednostňovaných podle daného průzkumu, některá z nich jsou ale zastoupena disproporčně ke zjištěnému zájmu; například mezinárodní záležitosti považuje podle průzkumu z března 2024 za jedno z nejzásadnějších témat v Británii pouze 10 % respondentů,¹⁰ ve stejné době se ale mezinárodních záležitostí týkalo přes 20 % fact-checků.¹¹ Metodologie FullFactu tedy očividně nezohledňuje vědecký výzkum striktně.

Fact-checkingové instituce umožňují čtenářům navrhnout výpovědi k ověření, takže čtenáři mohou sami rozhodnout, jaká vyjádření považují za kontroverzní; v pluralitě čtenářských návrhů by tak ideologické zatížení výběru fact-checkery nemuselo být problematické. Zda čtenáři navržené výroky budou skutečně hodnoceny, ale už opět rozhodují fact-checkerů na základě své metodologie. Kritika je tedy tímto způsobem překonána pouze částečně. Navrhují proto, aby fact-checkerů zveřejňovali všechny čtenářské návrhy a transparentně předkládali důvody, proč jsou či nejsou z epistemického hlediska

9 USCINSKI, J. E. – BUTLER, R. W. The Epistemology of Fact Checking...

10 CLEMENCE, M. – PEDLEY, K. – KING, L. March 2024 Ipsos Issues Index...

11 Mezinárodních záležitostí se týkalo třináct fact-checků ze šedesáti za měsíc březen 2024, viz Latest fact-checks...

hodnotitelné. Fact-checkingové instituce otevřeně přiznávají kritéria výběru, která na výpovědi aplikují (a zároveň umožňují revizi už vydaných fact-checků, pokud je čtenáři relevantně zpochybní). Kritičtí čtenáři by se tak mohli dovolávat dodržování stanovené metodiky při posuzování vhodnosti výroků.

Interpretace výroku

Dříve než jsou vybrané výroky podrobeny hodnocení, je třeba správně interpretovat sdělení, které nesou. Zaměřím se zde na způsoby, jakými se určují závazky obsažené ve výroku a na identifikaci povinností původce výroku. Při hodnocení tvrzení berou fact-checkeři v potaz kvalifikaci obsaženou v tvrzení a míru jistoty, jakou mluvčí tvrzení přikládá. Výroky označené mluvčím za méně přesné (např. „Každý den je upečeno přibližně XY dortů.“) nebo méně jisté (např. „Slyšel jsem, že každý den je upečeno XY dortů.“) jsou hodnoceny mírnějšími kritérii. Tento postup působí legitimním dojmem – pokud mluvčí uvede, že jeho data jsou přibližná nebo nejistá, je v pořádku s nimi jako s přibližnými nakládat, a pokud naopak tvrdí, že jsou přesná a jistá, mají jako taková být hodnocena. Analogický postup je bez problémů uplatňován v teorii argumentace – mluvčí je povinován dokázat to, k čemu se zavazuje.

V případě kvalifikace výroku se jedná o charakteristiku, která je obsahem výroku, a tedy je předmětem fact-checkingu. Ve druhém případě – hodnocení míry jistoty mluvčího – jde o charakteristiku stavu mluvčího, která předmětem fact-checkingu být nemá a neměla by být brána v potaz při hodnocení. V metodice fact-checkingu také není nijak upřesněno, v čem úlevy přibližných výroků spočívají – je odchylka 10% od skutečného údaje hodnocena jako dostatečně přibližná? Protože takové specifikace nejsou čtenářům k dispozici, otvírá se prostor pro svévoli ze strany hodnotitelů – mohou mimo dohled měnit míru nepřesnosti, která je akceptována jako přibližně odpovídající pravdě a uplatňovat na různá tvrzení různé úlevy. Čtenáři nemají možnost ověřit jednotnost kritérií, čímž fact-checking ztrácí na důvěryhodnosti.

Řešením je, aby fact-checking nebral v potaz deklarovanou míru jistoty mluvčího ohledně pravdivosti tvrzení, ale pouze kvantifikace obsažené v tvrzení. Přestože teoreticky je v pořádku přikládat tvrzení váhu podle míry přesnosti formulace, je třeba pro tuto praxi vyvinout transparentní metodologické postupy, aby bylo možné kontrolovat, zda je fact-checkeři dodržují

nezaujatě. Mělo by být jasně stanoveno, jakou odchylku od skutečného čísla fact-checkeři přijímají jako přiměřeně přesnou; v ohodnocení má figurovat informace, o kolik procent se číslo v tvrzení liší od skutečnosti a zda spadá do tolerance. Pod stanovení míry přesnosti údajů v tvrzení nespádají případy imunizace teze, tedy vágní formulace, které neumožňují vyvrácení (např. „Dorty v principu lidem prospívají.“).

Dalším problematickým bodem jsou povinnosti původce výroku. Častým postupem v úvodní části hodnocení tvrzení je vyžádat si od mluvčího materiály, ze kterých vycházel a které podporují jeho tvrzení. Tyto materiály jsou z praktického hlediska cenné jako výchozí bod pro ověření pravdivosti tvrzení, někdy se jim ale přikládá vyšší váha. Povinnost předložit podporu je na proponentovi teze, některé fact-checkingové instituce proto nedodání materiálů považují za nečestný úhybný manévr ze strany mluvčího.

Automaticky připisovat argumentační břemeno původci výroku je ale chyba. Mluvčí je autorem tvrzení, což s sebou samo o sobě nenese povinnost jej dokazovat – předložení výroku není dostatečnou podmínkou založení přesvědčovacího dialogu. Pro ustanovení přesvědčovacího dialogu by mezi mluvčím a fact-checkerem musela proběhnout i konfrontační a otevírací fáze. Ve skutečnosti přesvědčovací dialog ustavuje až fact-checker vyslovením hodnocení o tvrzení mluvčího, proto je důkazní břemeno na fact-checkerovi. Mluvčí se dialogu neúčastní, je pouze zdrojem teze – nemá proto povinnosti vůči fact-checkerům. Pro fact-checking je irelevantní, jakou funkci má hodnocené tvrzení v původním užití mluvčím; úkol fact-checkingu je ověřit faktičnost tvrzení, nikoli jeho podpořenost, obhajitelnost, validitu, či dialektickou přesvědčivost. Fact-checkeři tedy nemají nárok požadovat od autora výroku materiály, které jej podporují. Poskytne-li jim některý z mluvčích takové podklady, jedná nad rámec svých povinností.

Testování výroku

Nejkritičtější (a také nejkritizovanější) bodem procesu hodnocení výroku je jeho testování. Základním kritériem hodnocení výroků je, zda odpovídají věrohodným zdrojům. Identifikace věrohodných zdrojů ale není bez problémů. Některé zdroje (např. státem vydávané průzkumy a data, zprávy ze zasedání apod.) jsou fact-checkery automaticky brány jako výchozí, aniž by jejich nárok na takový status byl dále ověřen. Ostatní zdroje (tj. veřejnoprávní

instituce a mainstreamová média) jsou mezi sebou navzájem poměřovány a fact-checkeré mezi nimi hledají souhlas. V podstatě jsou tedy tvrzení testována na korespondenci s převládajícím narativem. Není divu, že fact-checking je kritizován především osobami v některém ohledu mimo názorový mainstream a obzvláště protisystémovými zájmovými skupinami.

Je zřejmé, že i důvěryhodná média se mohou mýlit a nelze na ně automaticky spoléhat; snad nejnebezpečnější situace nastává právě tehdy, když důvěryhodný zdroj prezentuje nepravdivé informace.¹² Postupovat v hodnocení podpory podpory stejným způsobem jako v hodnocení podpory tvrzení ale vede k epistemickému regresu; není v možnostech fact-checkerů podávat důvody pro důvody do nekonečna. Fact-checking si tedy nemůže dělat nárok na nevyvratitelné odhalení pravdy. Fact-check pouze předloží materiály, které hodnocené tvrzení potvrzují nebo vyvracejí. Pokud čtenáři přijímají epistemickou hodnotu materiálů a jejich relevanci k závěru fact-checkera, musí přijmout i ohodnocení tvrzení, chtějí-li zůstat konzistentní. Fact-checking tak nikdy nemůže být epistemicky relevantní pro osoby, které použité zdroje nepřijímají; jeho role v potírání dezinformací je tím poměrně omezená.

Uzavření dialogu – hodnocení, srovnání mluvčích, dopad

Po výběru, interpretaci a hodnocení výroku následuje uzavření přesvědčovacího dialogu skrze kategorie hodnocení, srovnávání mluvčích a společenský ohlas fact-checku. Výstupem fact-checkingu je u mnoha fact-checkingových institucí zařazení hodnocené výpovědi v rámci vzestupné škály od nepravdy po pravdu. Škála zahrnuje kategorie jako „spíše pravdivé“, „spíše nepravdivé“, „částečně pravdivé“ apod. Tento způsob hodnocení je ale v zásadním napětí s pojmem „fakt“. Pravdivé faktuální tvrzení (tj. faktické tvrzení) z definice musí odpovídat faktu. Hodnocení faktuálního tvrzení jej proto musí určit jako buďto a) odpovídající faktu, nebo b) neodpovídající faktu. Třetí možnost neexistuje. Pokud jsou tedy fact-checkingové instituce schopny zařadit výpověď na škálu mezi pravdou a nepravdou, může to znamenat dvě věci – buď výpověď obsahuje vícero faktuálních tvrzení, nebo je její hodnocení chybné.

Podle Uscinského a Butlera je samotné dělení a shlukování tvrzení na základě zvolené metodologie nutné a v zásadě neproblematické.¹³ Obtíže přinášá

12 VLACHOS, A. – RIEDEL, S. Fact Checking: Task Definition and Dataset Construction...

13 USCINSKI, J. E. – BUTLER, R. W. The Epistemology of Fact Checking...

až následná kategorizace tvrzení, protože může být zkreslující. Uvažme například situaci, kdy Anna ten den upekla čokoládový dort a k níž se vztahuje výpověď: „Dort, který Anna ten den upekla, byl jahodový cheesecake.“ Tuto výpověď lze rozložit na soubor explicitních a implicitních tvrzení: 1) Anna něco upekla (pravda), 2) upekla dort (pravda), 3) něco upekla ten den (pravda), 4) upekla něco jahodového (nepravda), 5) upekla cheesecake (nepravda). Jednou možností je výpověď obsahující více faktuálních tvrzení zařadit do kategorie, které odpovídá většině z nich; v našem příkladu do kategorie „pravda“. Tím se ale dostane menšina obsažených tvrzení do kategorie, která jim nepřínáleží (tvrzení 4) a 5) nejsou pravda), čímž jim bude přisouzena neadekvátní epistemická hodnota. Druhou možností by bylo zařadit složenou výpověď do kategorie s průměrnou hodnotou obsažených tvrzení, například „spíše pravda“; pak ovšem budou opět některá nebo všechna tvrzení v jiné kategorii, než jim přínáleží (tvrzení 4) a 5) nejsou pravda ani trochu). Ani jedna z možností není uspokojivá, není totiž jasně dáno, jaký je postup zařazení: zda roli hraje významnost dané části výpovědi, zda je důležitý poměr pravdivých a nepravdivých tvrzení, zda se nepravda vyskytuje i v implicitních součástech výpovědi. Uscinského kritika je formulována jako definitivní a bez možnosti nápravy: dělení a shlukování výpovědi je podle něj zároveň nutné, nutně nepřesné a nutně vede k nepřesnému hodnocení.

Škály redukují výpovědi zjednodušeným měřítkem a vyvolávají neoprávněný dojem vědeckosti,¹⁴ takže nemohou v zavedené podobě přispívat cílům fact-checkingu. Fact-checkingové instituce by mohly situaci napravit závazkem hodnotit výpovědi obsahující právě jedno faktuální tvrzení. V praxi by to znamenalo rozložení většiny výpovědi na jednoduchá tvrzení, u kterých je možné jednoznačně zhodnotit, zda obsahují či neobsahují fakt. Tato elementární tvrzení by potom bylo třeba dále zhodnotit na základě zajímavosti, dopadu atp. a podrobit fact-checkingu ta z nich, která se ukáží jako relevantní. Dalším řešením by mohlo být přidání široké kategorie hodnocení „obsahuje nepravdu“, do které by spadaly složené výpovědi obsahující pravdivá i nepravdivá tvrzení. Lze tedy buď zpřesnit metodiku rozkládání výpovědi na jednotlivá tvrzení, nebo učinit základní škálu hrubší tak, aby respektovala složenou povahu některých výpovědí.

Další z běžnějších kategorií hodnocení je označení tvrzení za zavádějící. Typickým příkladem je výrok Aleny Schillerové zveřejněný na Facebooku

14 AMAZEEN, M. A. Revisiting the Epistemology of Fact-Checking...

29. března 2024: „Bez pověření českým Parlamentem nebo vládou odletěl (ministr vnitra Vít Rakušan v červnu 2023, pozn. Demagog.cz) do Lucemburska a zvedl tam ruku pro migrační pakt.“¹⁵ Tvrzení je faktuálně správné, ale nebere v potaz, že ministr vnitra pověření současnou vládou ani Parlamentem k hlasování nepotřeboval, přičemž formulace tvrzení předjímá, že jej potřeboval. Implicitní nepravdivé prvky jsou součástí výroku, a proto je jeho označení za zavádějící legitimní. Označení za zavádějící by se nemělo používat jako hodnocení výpovědi, ve které se z pravdivých předpokladů vyvozují nepravdivé závěry – pak nejde o ověření výroku, ale argumentu, kterým se fact-checking zabývat nemá. Fact-checking může hodnotit fakticitu obsažených implicitních prvků, ať už se jedná o implicitní presupozice, implikatury či premisy. Nesmí ale hodnotit vyplývání mezi těmito prvky – tím by se fact-checking dostal na půdu argumentační analýzy, pro kterou nemá kompetence. Kategorie „zavádějící“ upozorňuje na nepravdivost implicitních prvků, ať je jejich vztah k explicitním prvkům jakýkoli.

Hodnocení „pants on fire“¹⁶ a podobná, která některé z fact-checkingových institucí používají jako vyšší stupeň nepravdy, se může zdát být podobnou kategorií hodnocení jako „zavádějící“. Kategorie „pants on fire“ slouží pro označení zjevně nepravdivých, absurdních tvrzení. Název kategorie předjímá záměr mluvčího klamat, který ale nelze z výroku vyvodit; není jednoznačně prokazatelný, a jeho hodnocení je tedy nelegitimní.¹⁷ Je proto potřeba rozlišovat případy, kdy je nepravda implicitně obsažena v tvrzení (a tedy jej lze právem označit za zavádějící), od případů, kdy se záměr mluvčího klamat v tvrzení přímo nevyskytuje (a hodnocení jej neoprávněně předjímá).

I pokud by celý proces fact-checkingu byl bezproblémový, není jisté, zda je fact-checking schopen ovlivnit přesvědčení veřejnosti. Podle kritiků jsou hodnocení formulována technicky a nesrozumitelně a navíc reagují příliš pomalu na bobtnající množství výpovědí (např. Demagog.cz zveřejňuje hodnocení výpovědí z pořadu i více než měsíc po jeho vysílání). Tradiční média jen zřídka přejímají zjištění fact-checkerů (pokud se netýkají přímo chybně uvedených informací daného média).¹⁸ Průzkum vlivu hodnocení tvrzení na jeho

15 Schillerová o Rakušanově zradě...

16 Podle dětské říkanky „liar, liar, pants on fire“; toto označení používá fact-checkingový web PolitiFact.com.

17 USCINSKI, J. E. – BUTLER, R. W. The Epistemology of Fact Checking...

18 BIRKS, J. *Fact-Checking Journalism and Political Argumentation*...

přijatelnost poukázal na tzv. backfire effect: zpochybnění (i odůvodněné) pravdivosti výroku nevede politické příznivce mluvčího k odmítnutí výroku, nýbrž k utvrzení se v přesvědčení o jeho pravdivosti na základě pocitu rebelie.¹⁹ Fact-checking tak nejenže nepřispívá k šíření pravdivých informací, ale přímo mu škodí.

Tento typ námitek lze snadno vyvrátit poukazem na studie, zkoumající dopad fact-checkingu.²⁰ Podle nich po konfrontaci s ohodnocením tvrzení ve většině případů následuje přijetí výsledku fact-checku. Pro větší efektivitu by se v nadpisu fact-checku mělo vyskytovat hodnocení (např. „Pan X chybně tvrdil, že panna cotta je dort.“); když je nadpis formulován jako otázka (např. „Je pravda, že panna cotta je dort?“), čtenáři mají sklon si zapamatovat zkoumané tvrzení jako pravdivé bez ohledu na jeho následné hodnocení.²¹ Nepříliš dobrou zprávou je, že přijetí negativního hodnocení pravdivosti výroku se nepropisuje do čtenářova názoru na důvěryhodnost původce výroku. Jak ukazuje studie B. Nyhana a dalších, čtenáři sice po konfrontaci s fact-checkem obvykle změní přesvědčení ohledně tvrzení v souladu s jeho ohodnocením, ale nadále podporují politika, který toto prokázaně nepravdivé tvrzení propaguje.²² Podle novějších a podrobnějších výzkumů se backfire effect projevuje pouze u lidí, kteří podporují původce výroku a zároveň jsou politicky poučení;²³ ve výsledku je vliv backfire effectu zanedbatelný.²⁴

Čtenáři při zběžném pohledu hodnotí fact-checky na základě naivních, neepistemických kritérií, jako je ideologické přesvědčení. Teprve pokud se podaří upoutat jejich pozornost, je možné předat sdělení a získat epistemicky relevantní zpětnou vazbu. Je proto třeba vylepšit prezentaci hodnocení tak, aby byla pro čtenáře snadno srozumitelná a nezpůsobovala negativní

19 GARRETT, K. R. – NISBET, E. – LYNCH, E. K. Undermining the Corrective Effects of Media-Based Political Fact Checking?...

20 SHEPARD, A. – BASS, K. G. – MACOMBER, L. – MENAKER, D. – ROTTMAN, G. – TAGER, J. *Faking News...*, s. 68–69; NYHAN, B. – REIFLER, J. – UBEL, P. A. The hazards of correcting myths about health care reform...; WOOD, T. J. – PORTER, E. V. The elusive backfire effect...; SWIRE, B. – ECKER, U. K. H. – LEWANDOWSKY, S. The role of familiarity...

21 SHEPARD, A. – BASS, K. G. – MACOMBER, L. – MENAKER, D. – ROTTMAN, G. – TAGER, J. *Faking News...*, s. 68–69.

22 NYHAN, B. – PORTER, E. V. – REIFLER, J. – WOOD, T. J. Taking Fact-Checks Literally...

23 NYHAN, B. – REIFLER, J. – UBEL, P. A. The hazards of correcting myths about health care reform...

24 WOOD, T. J. – PORTER, E. V. The elusive backfire effect...

vedlejší efekty. Jasnosti a srozumitelnosti může přispět využití grafických prvků (jako je barevné odlišení různých kategorií hodnocení, video-komentáře, ilustrativní grafy a obrázky). Formulace hodnocení by také měla reflektovat zjištění, že efektivnější v ovlivnění názoru čtenářů jsou fact-checky, které vysvětlují hodnocení ve více větách a hodnocení je v nich zopakováno.²⁵

Závěr

Článek ilustruje hlavní nedostatky fact-checkingu a ukazuje, že jeho epistemickou roli při potírání nepravdy ve veřejné diskusi nelze přeceňovat. Fact-checking slouží spíše pro dodání doplňujících informací k hodnoceným výrokům a nabídnutí odpovědi na míru hodnoty, které tyto informace tvrzení dodávají. Ve výsledku fact-checking přisuzuje velkou roli čtenářům a jejich schopnosti posoudit relevanci fact-checku k tvrzení; pro tu část obyvatelstva, která nepřijímá důvěryhodnost podkladů hodnocení, nemohou být výsledky fact-checkingu směrodatné. Přesto je fact-checking prokazatelně úspěšný v přesvědčování velké části čtenářů, a tedy má smysl jej rozvíjet.²⁶ Hlavními problémy, kterých by se fact-checkeři měli vyvarovat, je hodnocení nevhodných tvrzení (predikcí, tvrzení o kauzálních vztazích a definic), neuvádění kritérií hodnocení a škálování hodnocení.

Použité zdroje

- AMAZEEN, Michelle A. Revisiting the Epistemology of Fact-Checking. *Critical Review*, 2015, **27**(1), s. 1–22.
- BIRKS, Jen. *Fact-Checking Journalism and Political Argumentation*. Nottingham 2019.
- CLEMENCE, Michael – PEDLEY, Keiran – KING, Laura. March 2024 Ipsos Issues Index. In *Ipsos.com* [online, cit. 6. 5. 2024]. Dostupné z: <https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2024-04/Issues%20Index_Mar24%20CATI_PUBLIC.pdf>.
- ELIZABETH, Jane. Who Are You Calling a Fact-Checker? In *American Press Institute* [online, cit. 6. 5. 2024]. Dostupné z: <<https://americanpressinstitute.org/fact-checker-definition/>>.

25 SWIRE, B. – ECKER, U. K. H. – LEWANDOWSKY, S. The role of familiarity...

26 SHEPARD, A. – BASS, K. G. – MACOMBER, L. – MENAKER, D. – ROTTMAN, G. – TAGER, J. *Faking News...*, s. 68–69.

- GARRETT, Kelly R. – NISBET, Erik – LYNCH, Emily K. Undermining the Corrective Effects of Media-Based Political Fact Checking? The Role of Contextual Cues and Naïve Theory. *Journal of Communication*. 2013, **63**, s. 617–37.
- Latest fact-checks. In *FullFact.org* [online, cit. 14. 9. 2024]. Dostupné z: <<https://fullfact.org/latest/>>.
- NYHAN, Brendan – PORTER, Ethan V. – REIFLER, Jason – WOOD, Thomas J. Taking Fact-Checks Literally But Not Seriously? The Effects of Journalistic Fact-Checking on Factual Beliefs and Candidate Favorability. *Political Behavior*. 2020, **42**(3), s. 939–960.
- NYHAN, Brendan – REIFLER, Jason – UBEL, Peter A. The hazards of correcting myths about health care reform. *Medical care*. 2013, **51**(2), s. 127–132.
- PRAKKEN, Henry. Models of persuasion dialogue. In RAHWAN, Iyad – SIMARI, Guillermo R. (eds.) *Argumentation in artificial intelligence*. Dordrecht – Heidelberg – London – New York: Springer 2009, s. 281–300.
- SHEPARD, Alicia – BASS, Katy G. – MACOMBER, Laura – MENAKER, Dru – ROTTMAN, Gabe – TAGER, James. *Faking News: Fraudulent News and the Fight for Truth*. New York 2017, s. 68–69.
- Schillerová o Rakušanově zradě. In *Demagog.cz* [online, cit. 6. 5. 2024]. Dostupné z: <<https://demagog.cz/diskuze/schillerova-o-rakusanove-zrade>>.
- SWIRE, Briony – ECKER, Ullrich K. H. – LEWANDOWSKY, Stephan. The role of familiarity in correcting inaccurate information. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*. 2017, **43**(12), s. 1948–1961.
- The Commitments of the Code of Principles. In *IFCNcodeofprinciples.poynter.org* [online, cit. 6. 5. 2024]. Dostupné z: <<https://ifcncodeofprinciples.poynter.org/know-more/the-commitments-of-the-code-of-principles>>.
- USCINSKI, Joseph E. – BUTLER, Ryden W. The Epistemology of Fact Checking. *Critical Review: A Journal of Politics and Society*. 2013, **25**(2), s. 162–180.
- VLACHOS, Andreas – RIEDEL, Sebastian. Fact Checking: Task Definition and Dataset Construction. In *Proceedings of the ACL 2014 Workshop on Language Technologies and Computational Social Science*. Baltimore 2014, s. 18–22.
- WOOD, Thomas J. – PORTER, Ethan V. The elusive backfire effect: Mass attitudes' steadfast factual adherence. *Political Behavior*, 2019, **41**, s. 135–163.

Bc. Eliška Mišková

studentka Ústavu dějin křesťanského umění Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy
Thákurova 676/3, 160 00 Praha 6, Česká republika
miskovae@ktf.cuni.cz

Toto dílo lze užít v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.